INGLIZ TILIDAG IFRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING O'ZBEKTILIGA TARJIMASIDA MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARNING IFODALANISHI

Munojat Dadanazar qizi Goyibova
Xorijiy til va adabiyoti (ingliz tili) yo'nalishi 1 – bosqich magistranti
Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti
https://doi.org/10.5281/zenodo.24088088

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilidagi frazeologik birliklarni o'zbek tiliga tarjima qilishda milliy-madaniy xususiyatlarni ifodalash masalalari yoritiladi. Frazeologizmlar tarkibidagi madaniy obrazlar, urf-odatlar, qadriyatlar va tarixiy tajriba bilan bog'liq ma'no qatlamlarini tarjimada qayta yaratish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Ingliz va o'zbek frazeologik birliklarining semantik, uslubiy hamda lingvomadaniy muvofiqligi qiyosiy tahlil nuqtayi nazaridan muhokama qilinadi. Frazeologik ekvivalent, funksional analog, tavsifiy tarjima va kalkalash usullarining milliy kolorit, obrazlilik hamda pragmatik ta'sirni saqlashdagi imkoniyatlari va cheklovlariga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: frazeologik birlik, milliy-madaniy xususiyatlar, lingvomadaniyat, badiiy tarjima, milliy kolorit, tavsifiy tarjima, kalkalash.

Abstract. This article examines the representation of national and cultural features in the translation of English phraseological units into Uzbek. It explores ways of recreating layers of meaning associated with cultural imagery, customs, values, and historical experience embedded in phraseological units. The semantic, stylistic, and linguocultural correspondence between English and Uzbek phraseological units is discussed from a comparative perspective. Particular attention is paid to the possibilities and limitations of phraseological equivalence, functional analogues, descriptive translation, and calquing in preserving cultural specificity, imagery, and pragmatic impact.

Keywords: phraseological unit, national and cultural features, linguoculture, literary translation, cultural specificity, descriptive translation, calquing.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы передачи национально-культурных особенностей при переводе английских фразеологических единиц на узбекский язык. Раскрываются возможности воссоздания смысловых пластов, связанных с культурными образами, обычаями, ценностями и историческим опытом, отражёнными во фразеологизмах. В сопоставительном аспекте обсуждается семантическое, стилистическое и лингвокультурное соответствие английских и узбекских фразеологических единиц. Особое внимание уделяется возможностям и ограничениям использования фразеологических эквивалентов, функциональных аналогов, описательного перевода и калькирования для сохранения национального колорита, образности и прагматического воздействия.

Ключевые слова: фразеологическая единица, национально-культурные особенности, лингвокультура, художественный перевод, национальный колорит, описательный перевод, калькирование.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Kirish qismi: Tillararo muloqotda xalqning madaniy tajribasi, qadriyatlari va dunyoqarashini boshqa til vositalari orqali ifodalash tarjimaning muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayonda frazeologik birliklar alohida o‘rin tutadi. Ularning mazmuni tarkibidagi so‘zlarning lug‘aviy ma’nolari bilan cheklanmay, muayyan madaniyatga xos obrazlar, baholash munosabatlari va tarixiy assotsiatsiyalarni ham qamrab olishi mumkin. Shu sababli ingliz tilidagi frazeologizmlarni o‘zbek tiliga tarjima qilish semantik mazmun bilan birga ularning obrazli, uslubiy va milliy-madaniy xususiyatlarini qayta yaratishni talab etadi.

Ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologik birliklar o‘rtasida mazmuniy yaqinlik mavjud bo‘lsa-da, ularning obraz asoslari, qo‘llanish doirasi va hissiy-ta’sirchanlik darajasi har doim ham mos kelmaydi. Bir xil vaziyatni ifodalovchi birliklar ikki tilda turlicha madaniy timsollarga asoslanishi mumkin. Natijada lug‘aviy jihatdan yaqin tarjima asl birlikning kontekstual ma’nosini to‘liq yetkazmasligi, o‘zbekcha frazeologik analog esa matnga asl nusxada bo‘lmagan madaniy assotsiatsiyalarni kiritishi ehtimoli yuzaga keladi. Bu holat tarjimon oldiga mazmuniy aniqlik, tabiiy ifoda va milliy kolorit o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash vazifasini qo‘yadi.

Mazkur masalaning dolzarbligi frazeologik birliklar tarjimasini faqat tayyor muqobil topish jarayoni sifatida baholash yetarli emasligi bilan belgilanadi. Tarjima yechimini tanlashda frazeologizmning matndagi vazifasi, personaj nutqiga xosligi, uslubiy bo‘yog‘i va madaniy mazmuni hisobga olinishi zarur. Shuningdek, har bir frazeologik birlikka milliy-madaniy belgi sifatida yondashishdan avval uning madaniy xoslik darajasini kontekst asosida aniqlash muhimdir.

Maqolaning maqsadi ingliz tilidagi frazeologik birliklarni o‘zbek tiliga tarjima qilishda milliy-madaniy xususiyatlarni ifodalash imkoniyatlari va muammolarini yoritishdan iborat. Ushbu maqsad asosida frazeologizmlarning madaniy mazmunini aniqlash, tarjima muqobillarining semantik-uslubiy mosligini baholash hamda ekvivalent, funksional analog, tavsifiy tarjima va kalkalash usullarining qo‘llanish shartlarini ko‘rib chiqish nazarda tutiladi.

Asosiy qism: Ingliz tilidagi frazeologik birliklarning o‘zbekcha tarjimasida milliy-madaniy xususiyatlarni ifodalash, avvalo, ularning yaxlit ma’nosi va obraz asosini aniqlashni talab etadi. Frazeologizm tarkibidagi so‘zlar alohida tushunchalarni bildirsa-da, ularning birikishi natijasida yuzaga kelgan ko‘chma ma’no bevosita tarjima orqali ochilmasligi mumkin. Shu bois tarjimon birlikning lug‘aviy izohi bilan cheklanmasdan, uning matndagi vazifasi, hissiy bo‘yog‘i va madaniy assotsiatsiyalarini ham hisobga olishi lozim. Bunda semantik mazmunni yetkazish hamda madaniy obrazni saqlash o‘zaro bog‘liq, lekin har doim bir xil yechim bilan ta’minlanmaydigan vazifalardir.

Frazeologik birliklarning milliy-madaniy mazmuni ularning obrazini shakllantirgan turmush tarzi, ijtimoiy munosabatlar, urf-odatlar va tarixiy tajriba bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Biroq barcha frazeologizmlar bir xil darajada madaniy xoslikka ega emas. Ayrim birliklar keng tarqalgan insoniy tajribaga asoslangan bo‘lsa, boshqalarini tushunish uchun muayyan madaniyatga oid qo‘shimcha bilim talab etiladi. Shuning uchun tarjima usulini belgilashdan oldin frazeologizmning aynan qaysi jihati - ma’nosi, obrazi yoki qo‘llanish vaziyati - madaniy xususiyat kasb etayotganini aniqlash zarur.

Inglizcha va o‘zbekcha frazeologizmlar o‘rtasida semantik hamda obrazli yaqinlik mavjud bo‘lgan hollarda frazeologik ekvivalentdan foydalanish mumkin. Masalan, to play with fire birligini “olov bilan o‘ynashmoq” tarzida berishda xavfli ishga ongli ravishda qo‘l urish mazmuni va olov obrazi saqlanadi. “He is playing with fire” jumlasining “U olov bilan o‘ynashyapti” shaklidagi tarjimasi tegishli kontekstda ogohlantirish ma’nosini tabiiy ifodalashi mumkin. Shunga qaramay, shakliy o‘xshashlik har qanday

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

vaziyatda to‘liq muvofiqlikni anglatmaydi: birliklarning uslubi va matndagi ta’siri ham alohida baholanishi lozim.

Ikki tilda mazmunan yaqin, ammo turli obrazlarga asoslangan birliklar uchraganda funksional analog tanlanadi. Masalan, “to make a mountain out of a molehill” iborasini “pashshadan fil yasamoq” tarzida tarjima qilish mumkin. Inglizcha birlikda kichik tepalik va tog‘ qarama-qarshiligi, o‘zbekcha muqobilda esa pashsha va fil o‘rtasidagi keskin farq arzimas hodisani haddan tashqari kattalashtirishni ifodalaydi. Bunday tarjimada dastlabki obraz o‘zgaradi, biroq mazmun va baholovchi munosabat saqlanadi. Mazkur holat frazeologik tarjimada obrazlarning aynan mos kelishidan ko‘ra, ularning kontekstual vazifasi muhim bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Funksional analogdan foydalanishda tarjima matniga ortiqcha milliy bo‘yoq kiritish ehtimoli ham hisobga olinishi kerak. O‘zbekcha birlik tarkibida mahalliy urf-odat, joy nomi yoki muayyan xalq turmushiga xos belgi mavjud bo‘lsa, uni ingliz personaji nutqida qo‘llash asarning madaniy muhitiga ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli tarjimon faqat ma’no yaqinligini emas, tanlangan muqobil qanday qo‘shimcha tasavvurlar uyg‘otishini ham tekshirishi zarur. Madaniy jihatdan betarafroq ifoda ayrim vaziyatlarda matnning umumiy muhitini izchil saqlashga yordam beradi.

Frazeologik muqobil yetarli darajada mos kelmagan hollarda tavsifiy tarjimaga murojaat qilinadi. Masalan, “to break the ice” birligi suhbat boshidagi noqulaylikni bartaraf etish ma’nosida kelganda “suhbatni boshlab, o‘rtadagi noqulaylikni yo‘qotmoq” shaklida izohlanishi mumkin. “Her joke broke the ice” jumlasini “Uning hazili o‘rtadagi noqulaylikni yo‘qotib, suhbatga yo‘l ochdi” tarzida berish mazmunni tushunarli ifodalaydi. Bunda asl birlikning ixchamligi va obrazliligi qisman kamayadi. Shu bois tavsifiy tarjimaning uzunligi matn sur’ati, janri va personaj nutqining xususiyatlariga muvofiqlashtirilishi lozim.

Kalkalash usuli esa frazeologizmning obrazini tarjima tilida qayta yaratishga xizmat qilishi mumkin. Biroq so‘zma-so‘z ko‘chirilgan obraz o‘zbek o‘quvchisi uchun tushunarli bo‘lmasa, tarjima sun’iy tus oladi. Masalan, “to spill the beans” birligini “loviyalarni to‘kib yubormoq” tarzida berish, maxsus kontekst bo‘lmasa, sirni oshkor qilish ma’nosini yetkazmaydi. “He spilled the beans about the plan” jumlasini “U reja haqidagi sirni oshkor qilib qo‘ydi” shaklida tarjima qilish mazmuniy aniqlikni ta’minlaydi. Demak, asl obrazni saqlash imkoniyati uning tarjima matnida anglashilish darajasi bilan birgalikda baholanishi kerak.

Frazeologik birlikning pragmatik xususiyatlari ham tarjima yechimiga ta’sir ko‘rsatadi. Birlik kinoya, tanbeh, hazil yoki norozilik ifodalashi mumkin; shu sababli uning faqat asosiy ma’nosini berish nutqiy ta’sirni to‘liq tiklamaydi. Masalan, “to add fuel to the fire” iborasining “olovga moy quymoq” shaklida tarjima qilinishi vaziyatni yanada keskinlashtirish mazmuni bilan birga salbiy bahoni ham ifodalaydi. Lekin jiddiy muallif bayoni, keskin dialog va hazilomuz suhbatda ushbu birlikning ta’siri turlicha bo‘lishi mumkin. Tarjimada fe’l shakli, gap qurilishi va atrofdagi leksik vositalar shu farqlarni yuzaga chiqarishga yordam beradi.

Personaj nutqidagi frazeologizmlarni tarjima qilishda uning yoshi, ijtimoiy mavqeyi, ta’lim darajasi va suhbatdoshiga munosabati e’tiborga olinadi. Oddiy so‘zlashuv nutqidagi birlikni kitobiy yoki balandparvoz ibora bilan almashtirish personajning nutqiy qiyofasini o‘zgartirishi mumkin. Xuddi shuningdek, betaraf ifodaga keskin salbiy bo‘yoqli muqobil tanlash asl matndagi baholash darajasini kuchaytirib yuboradi. Shuning uchun tarjima muqobili lug‘at darajasida emas, muayyan nutqiy vaziyat doirasida tekshirilishi zarur.

Frazeologizmlar tarjimasini baholashda mazmuniy aniqlik, obrazning vazifasi, uslubiy moslik, pragmatik ta’sir va madaniy muhitning izchilligi asosiy mezonlar sifatida olinishi mumkin. Ushbu

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

mezonlar tarjima usullaridan birini barcha holatlar uchun ustun qo'yishga imkon bermaydi. Frazeologik ekvivalent tabiiy va mos kelgan vaziyatda tanlanadi, funksional analog mazmun hamda ta'sirni qayta yaratishga xizmat qiladi, tavsifiy tarjima tushunarlilikni ta'minlaydi, kalkalash esa obraz tarjima tilida anglashilgandagina o'zini oqlaydi. Keltirilgan misollar mumkin bo'lgan tarjima yechimlarini namoyon etadi; ularning yakuniy maqbulligi har bir asarning aniq konteksti asosida belgilanadi.

Xulosa qismi: Ingliz tilidagi frazeologik birliklarni o'zbek tiliga tarjima qilishda ularning yaxlit ma'nosi, obrazliligi, uslubiy bo'yog'i va milliy-madaniy mazmunini o'zaro bog'liq holda hisobga olish zarur. Frazeologizmning lug'aviy ma'nosiga mos ifodani tanlash uning kontekstual vazifasi va pragmatik ta'sirini to'liq qayta yaratishni har doim ham ta'minlamaydi. Shu sababli tarjima muqobili asarning madaniy muhiti, personaj nutqi va muallifning kommunikativ maqsadiga muvofiq baholanishi lozim.

Frazeologik ekvivalent, funksional analog, tavsifiy tarjima va kalkalash usullarining har biri muayyan kontekstda qo'llanish imkoniyatiga ega. Ekvivalent va analoglar mazmun hamda ta'sirchanlikni saqlashga xizmat qilsa, tavsifiy tarjima madaniy jihatdan murakkab birliklarning tushunarliligini ta'minlaydi. Kalkalash esa asl obraz tarjima tilida anglashilgandagina maqsadga muvofiq bo'ladi. Demak, tarjimaning maqbulligi tanlangan usulning o'zi bilan emas, uning mazmuniy aniqlik, tabiiylik va madaniy muvofiqlikni qay darajada ta'minlashi bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – 3rd ed. – London; New York: Routledge, 2018.
2. Marxabo Abdullayeva. BEVOSITA VA BILVOSITA TARJIMAGA TURLI YONDASHUVLAR . ST 2026, 4 (7/2), 45-51.
3. https://doi.org/10.66345/st.6968.
4. Katan D., Taibi M. Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators. – 3rd ed. – London; New York : Routledge, 2021.
5. Moon R. Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach. – Oxford: Clarendon Press, 1998.
6. Makkai A. Idiom Structure in English. – The Hague: Mouton, 1972.
7. Bassnett S. Translation Studies. – 4th ed. – London; New York: Routledge, 2014.
8. Tashmukhamedova, D. A., Abdullayeva, M. B., Abdullayeva, M. R., Annazarova, T. D., & Yujel, S. O. (2026). THE LINGUISTIC FOUNDATIONS OF NATURAL LANGUAGE PROCESSING (NLP): A THEORETICAL AND APPLIED PERSPECTIVE. https://doi.org/10.5281/zenodo.124261035
9. Hamidov, X. and Abdullayeva, M., 2024. FRAZEOLOGIZMLARNING O'ZBEKCHA MUQOBIL VARIANTLARI VA FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI. In Konferensiyalar| Conferences (Vol. 1, No. 8, pp. 14-21).
10. Rakhmonkulovna, A. M. (2021). About the process of translation from English to Uzbek and its essence. INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION, 2(2), 297-306.
11. Абдуллаева, M. P. (2019). Ingliz tilidan O'zbek tiliga ilk bevosita tarjimalarda mazmun va shakl mutanosibligi'"Termiz Davlat Universiteti.". ADABIY ALOQALAR VA MADANIYATLARNING UZARO TASIRI" Xalqaro ilmiy konferensiya to'plami, 237-239.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.